

Specialpedagogik och lärarutbildning

SIV FISCHBEIN

Institutionen för specialpedagogik, Lärarhögskolan i Stockholm

Sammanfattning: Olika lärarutbildningar bygger på olika traditioner och det har varit tämligen ringa kunskapsutbyte mellan dessa trots att de i Stockholm tillhör en egen fristående högskola. Karakteristiskt är att specialpedagogiken varit en påbyggnadsutbildning förbehållen "experter" och haft litet inflytande på grundutbildningarna. Integreringen av teori och praktik har också varit problematisk och först på senare år har det skett en viss förändring genom att forskare flyttat sin verksamhet till olika lärarutbildningsinstitutioner. Specialpedagogikens kunskaps- område är brett och tvärvetenskapligt. Det inrymmer psykologiska och biologiska/medicinska kunskaper om individen likaväl som sociologiska/sociala och fysiska/tekniska kunskaper om miljön. Framför allt handlar dock specialpedagogiken om samspelet mellan individens för- utsättningar och omgivningens krav. Visioner för framtiden är att bevara och stärka ämnets bredd och tvärvetenskaplighet, att öka det specialpedagogiska forsknings- och utvecklingsarbetet och att föra in mer specialpedagogisk kunskap i grundläggande lärarutbildning och skolläda- utbildning.

Denna föreläsning behandlar tre olika temata: (i) lärarutbildningens utveckling, (ii) specialpedagogiken som kunskapsområde, och (iii) visioner för framtiden. Jag har varit anställd vid Lärarhögskolan i Stockholm i drygt 30 år och detta utgör bakgrunden för mitt perspektiv på lärarutbildningens utveckling och förändring. Samtidigt är det förstas lätt att bli hemmablind och inte se det som är uppenbart för utomstående.

Lärarutbildningens utveckling

Jag kan ge några exempel på variationen inom olika lärarutbildningar från min roll som psykolog inom högskolan. När jag besökte idrottslärarutbildningen var det tillåtet att ha ont i hälsenan eller ryggen, men det var inte tillåtet att ha ont i själen, det vill säga psykologiska kunskaper och mekanismer stod inte högt i kurs i utbildningen annat än om de kunde leda till bättre idrottsliga prestationer. Inom yrkeslärarutbildningen var man mera rakt på sak och kunde exempelvis säga att "det är aldrig någon som besökt en psykolog i vår familj och det gör man ju bara om man är knäpp". När detta var sagt så kunde man prata om saken och då gick det oftast bra att bedriva en psykologisk verksamhet.

Inom förskollärarutbildningen var det i allmänhet inga problem alls att göra sig förstådd. Utbildningen innehåller mycket psykologi och alla betraktar detta kunskapsfält som en viktig del av utbildningen. När det gäller speciallärar- eller specialpedagogutbildningen har den också haft en mycket psykologisk inriktning och framför allt ägnat sig åt att utbilda experter, som skall ta hand om alldeles speciella problem och svårigheter. Den har således haft ett relativt litet genomslag i övriga lärarutbildningar. Den psykologiska inriktningen gjorde dock inte att det var särskilt lätt att komma dit som psykolog, eftersom alla tyckte sig kunna detta själva.

Man kan fundera över varför specialpedagogiken främst kommit att utgöra en påbyggnadsutbildning. Undersöker man rekryteringen av studerande till denna kan man se att dessa till stor del kommer från barnomsorgsområdet och till viss del från grundskolläraområdet. Gymnasielärare har hittills varit sparsamt förekommande, men antalet ansökningar tenderar nu att öka med gymnasiets utbyggnad. En förlängd och mer teoretiskt inriktad gymnasieutbildning för alla elever leder till att en stor andel av eleverna på yrkeslinjerna går så kallade individuella program och dessa har också i stor utsträckning utsatts för specialpedagogiska åtgärder under sin tidigare skoltid. I dag finns det också en tendens till att man drar in tjänster som speciallärare eller specialpedagog på grund av en krympande ekonomi. Ansvar för denna verksamhet faller då på den "vanliga" läraren och den "vanliga" lärarutbildningen. Detta väcker förstas frågan om specialpedagogiken bör ha en större plats i grundläggande lärarutbildning.

Olikheterna mellan olika institutioner och utbildningar är således något som har präglat lärarutbildningen. Det finns dock gemensamma delar som också är viktiga att utveckla. Jag vill i detta sammanhang referera till Sven Hartman, som varit kollega till mig på Lärarhögskolan i Stockholm och som nu är vid universitetet i Linköping. Han har nyligen publicerat en bok som han har kallat för Lärares kunskap (Hartman 1995) och i denna beskriver han det som kallas för seminarie- och universitetstraditionerna inom lärarutbildningen och hur dessa har löpt vid sidan av varandra och egentligen aldrig har mötts. Med seminarietraditionen menar han den tradition som bygger på beprövad erfarenhet eller modellinlärning. "Så här brukar jag göra och det fungerar bra". Universitetstraditionen har mer byggt på vetenskaplig grund i den meningen att man undersökt hur något förhåller sig. "Varför fungerar det när jag gör på det här sättet men inte när jag gör så här"? Hartman menar att det finns vägar att förena dessa traditioner och han skriver bland annat:

Jag menar att praktikerperspektivets kunskap genom att den är grundad på beprövad erfarenhet och knuten till enskilda personer inte kan jämföras med vetenskaplig kunskap. Detta innebär inte att den skulle vara mindre värd bara att den har en annan karaktär. Däremot menar jag att de arbetsredskap som utvecklats inom vetenskaperna på ett intressant sätt kan användas för att hjälpa yrkeserfarna lärare att formulera, pröva och kritiskt granska delar av sin egen kunskap. (Hartman 1995 s 220 f)

Detta är något som jag också funderar mycket över och som jag tror är viktigt. Hur kan man integrera forskning och utbildning? Om jag ser tillbaks på de trettio år jag varit anställd vid Lärarhögskolan, var det från början vattentäta skott mellan forskning och lärarutbildning. Forskarna fanns vid den pedagogiska institutionen, skaffade sig sina egna pengar och betraktades inte som tillhörande högskolan. Man var anställd så länge man hade externa medel och sedan upphörde anställningen. Situationen präglades av ömsesidig misstro.

Lärarutbildarna tyckte att forskarna sysslade med saker som inte hade någon relevans för deras verklighet och forskarna var rädda för att engagera sig i den praktiska verksamheten och för att bli styrda i riktning mot tillämpad forskning av lärarkunskapskaraktär. Det fanns och finns fortfarande ömsesidiga problem, men situationen har ändå radikalt förändrats i Stockholm under senare år. En starkt bidragande orsak till detta är att många forskare flyttat över från den pedagogiska institutionen till olika lärarutbildningsinstitutioner. För mig personligen har det betytt att jag ser lärarutbildningen inifrån och tycker att detta varit mycket berikande. Det har givit mig många värdefulla erfarenheter och ett nytt perspektiv på min egen forskning. Jag

hoppas och tror att det också varit värdefullt för lärarutbildningen att få ett tydligare forskningsperspektiv. Detta har varit resultatet av en medveten satsning från högskolans sida att bedriva både forskning och utbildning vid varje institution. Det är också något nytt att högskolan satsar medel från grundutbildningsanslaget för att stödja denna verksamhet. Professuren i specialpedagogik kan man säga utgör en del av denna satsning.

Jag skulle också vilja säga något om andelen kvinnor, som innehavare av högre forskartjänster inom högskolan. Ett synnerligen aktuellt ämne! I början av 1960-talet var den andelen obefintlig och detta var fallet inte bara i lärarutbildningen utan överhuvud taget i den akademiska världen. Detta har också ändrat sig och det blir fler och fler kvinnor som tillsätts på sådana tjänster. Detta är dock den första professuren på Lärarhögskolan som får en kvinnlig innehavare. Detta är viktigt att framhålla, eftersom andelen kvinnor bland de studerande i lärarutbildningarna är överväldigande. Jag skulle vilja referera till en intervju med Ann-Sofie Orlander i Svenska Dagbladet. Hon citerade rektor magnificus vid Uppsala universitet i början av 1900-talet: "Eftersom det är obestridligt att en kvinna förr blommar ut än en man gör detta att pensionsåldern för kvinnliga professorer bör sättas till 55 år." (Hedqvist 1995) Det är ju tur att synsättet har ändrats för annars hade installationen sammanfallit med pensioneringen.

Specialpedagogiken som kunskapsområde

Specialpedagogiken som eget kunskapsområde har en kort historia och därför tänker jag referera till pedagogikämnets utveckling. I mångt och mycket speglar denna utveckling också vad som hänt inom specialpedagogiken och jag tänkte ta några exempel från pedagogikprofessorers installationsföreläsningar från början av 1900-talet och framåt. Den förste professorn i pedagogik var Bertil Hammer 1905. I sin installationsföreläsning talar han om och menar att pedagogiken innefattar filosofiska, psykologiska och sociala fenomen (Lindberg & Berge 1988 s 38) "problemet om hur livet formar den mänskliga individualiteten (på ärftlighetens grundval och genom omständigheternas tryck)". Han betonar således samspelet mellan det man har med sig som individ och det man utsätts för genom omgivningens påverkan och ger pedagogiken en bred och tvärvetenskaplig definition. Därefter hände något. Vi fick en lång rad pedagogikprofessorer, som i sina installationsföreläsningar (Lindberg & Berge 1988) utgick från psykologiska frågeställningar. Axel Herrlin talade om psykologins utveckling till exakt vetenskap, Gustav Jaederholm om ett kapitel ur känslopsykologin, dvs en ytterligare insnävning. Rudolf Anderberg tog upp intelligensundersökningarnas pedagogiska problem. Här finns i alla fall ordet pedagogik med. Det kan vara intressant att påpeka att intelligensmätningarna utvecklades som ett svar på lärares önskan om att välja ut elever till specialundervisning. John Landqvist var näste pedagogikprofessor och han talade om psykologins forskningsvägar. David Katz, slutligen, tog upp frågor rörande den psykologiska metodiken. Beskrivningen hittills gäller perioden fram till 1948. Då blev psykologi ett eget ämne och innehavarna av pedagogikprofessorerna fick välja om de ville bli professorer i psykologi eller pedagogik. Alla valde därvid att bli professorer i psykologi, som betraktades som det mer statusfyllda ämnet av de två.

Efter 1948 utvecklades pedagogikämnet i riktning mot sociologin och man betonade framför allt omgivningsfaktorers betydelse i utbildningssammanhang. Jag skall ta ett exempel för att visa detta. Urban Dahllöfs installationsföreläsning (Lindberg & Berge 1988) behandlade hans egen forskning, som ledde fram till en modell i vilken samspelet mellan den organisatoriska ramen för undervisningen, det grundläggande undervisningsmetodiska mönstret, undervisningstid och resultat relaterades till varandra. Här ser vi inte ett ord om vare sig individ eller psykologi. Resultat kan ju möjligen

innefatta individer, men behöver inte göra detta. I stället ser vi hur intressefokus svänger mot att betona omgivningsfaktorer. Samma utveckling har något senare blivit synlig inom specialpedagogiken, som från att ha varit mycket psykologiskt inriktad har svängt i riktning mot att betona omgivningens betydelse, såsom exempelvis när det gäller specialpedagogikens roll i samhället, skolans möjligheter att ta hand om alla elever.

Specialpedagogiken är ett stort och brett tvärvetenskapligt kunskapsområde och frågar man olika personer vad specialpedagogik är för dem får man naturligtvis olika svar. En del kommer kanske att säga att det handlar om funktionshindrade barn, ungdomar och vuxna, inlärningssvårigheter och hur man kan underlätta inlärning för dessa personer. Andra skulle kanske framhäva att specialpedagogiken handlar om hur samhället och skolan i stor utsträckning framkallar och vidmakthåller avvikande beteenden. Det beror således på hur man ser på detta vidsträckta ämne och olika perspektiv måste inrymmas därinom. Jag vill med en bild illustrera specialpedagogikens bredd och tvärvetenskaplighet. Bilden är hämtad från Gunnar Kylén, före detta lektor och biträdande professor vid institutionen för specialpedagogik (Kylén 1992). Han har betytt oerhört mycket för institutionens utveckling och för den forskning som bedrivs där.

Figur 1. Individens samspel med miljön.

Kylén betonar samspelet mellan människa och miljö och gör detta i form av fyra kunskapsfält. Ett är psykologin, människan som upplevande och tänkande varelse, och ett annat är biologin, människan som materia. Häri innefattas också medicinen och genetiken. Ett tredje kunskapsfält är sociologin, den sociala miljön på olika nivåer. Häri innefattas också undervisning och intentionell påverkan. Slutligen har vi fysiken, den fysiska miljön, som också innefattar tekniska och andra hjälpmedel. Människans psykologiska och biologiska förutsättningar samspelar med varandra och med den sociala och fysiska omgivningen. Det psykologiska kunskapsfältet kan handla om särskilda svårigheter att tillägna sig kunskap (t ex dyslexi) eller om självkänslans betydelse för optimal utveckling. Det biologiska kunskapsfältet innefattar

funktionshinder av olika slag men också genetiska alternativt biologiska förutsättningar hos individen. Detta är mitt eget forskningsområde, eftersom jag använt tvillingar som en metod att studera arv- och miljöinflytande. Det biologiska fältet täcker också hälsa och kondition, vilket är ett viktigt specialpedagogiskt fält, som liksom andra områden kräver samarbete över disciplinrännerna. Det sociologiska kunskapsområdet är kanske särskilt omfattande och täcker bland annat den samhälleliga omgivningen, hur samhället ser på avvikelser, hur man prioriterar resurser till olika grupper och hur specialpedagogiken och specialundervisningen utformats under olika perioder. Detta är ett mycket viktigt kritiskt perspektiv på verksamheten.

Ett annat betydelsefullt forskningsområde inom detta fält är speciallärares, alternativt specialpedagogernas verksamhet. Vilka ägnar sig åt detta? Vad gör de, hur utvecklas professionen och hur ser de på sitt eget yrke? Till det sociologiska fältet kan man också hänföra studiet av etniskt-kulturella skillnader, som blir mer och mer betydelsefulla i det svenska samhället. Vad händer när vi går in i ett mångkulturellt samhälle? Vilken betydelse har detta på utbildningsområdet? Vad händer med de elever som kommer från andra kulturer och har med sig andra erfarenheter? Klarar skolan av att ta hand om denna variation? Det kan också handla om kamratrelationer och kamratgruppens betydelse för om svårigheter uppstår eller inte.

Ett annat viktigt forskningsområde är familjens behov och möjlighet till medinflytande i skolan samt föräldrars syn på sina barn. Inte minst gäller detta barn som stöter på svårigheter av olika slag. Vi vet hur betydelsefullt det är hur man blir behandlad och betraktad i sin egen familj. Dessa exempel kan kanske illustrera hur många områden på olika nivåer som täcks av det sociologiska kunskapsområdet. Slutligen har vi det fysiska kunskapsfältet. Däri innefattas läro- och hjälp- medelsområdet, som också är en väldigt viktig del av specialpedagogiken. Avancerad teknik används många gånger för att kompensera olika funktionshinder. Det handlar då förstas inte bara om teknik utan om hur man använder hjälpmedel på ett pedagogiskt sätt, det vill säga samspelet mellan individförutsättningar och omgivningsfaktorer. Till det fysiska kunskapsfältet hör också hur den fysiska miljön utformas, hur stimulerande den är för optimal utveckling och inläring. Alldeles särskilt betydelsefullt blir detta för barn, ungdomar och vuxna i behov av speciellt stöd.

En utveckling av det specialpedagogiska kunskapsfältet kräver tvärvetenskaplig forskning, men den bygger också på internationellt samarbete och internationella kontakter. Likartad problematik finns i alla länder men man har ofta olika lösningar beroende på traditioner och kulturell bakgrund. Jag brukar dra en linje mitt i Figur 1 (ovan) för att illustrera specialpedagogikens plats i helheten. Den är kopplingspedalen mellan det individuella (det psykologiska och biologiska) och det omgivande (den sociala och fysiska miljön). Man skulle också kunna uttrycka detta som en relativ syn på handikapp eller svårigheter. Dessa uppstår vid en diskrepans mellan individen eller elevens förutsättningar och omgivningens krav (Fishbein, Kylén, Alba, Frank & Kylén 1996). Det handlar om hur detta samspel ser ut och vad som händer i detta samspel. Det är viktigt att betona att det inte är frågan om vilket samspel som helst utan att tonvikten ligger på det pedagogiska samspelet, att vi som pedagoger har en intention och målsättning med det vi gör och således utövar en pedagogisk påverkan i riktning mot något mål. Vi vill åstadkomma förändringar och vi vill underlätta optimal inläring och utveckling. Vi är således intresserade av att studera både processen och produkten.

Samspelet mellan arv och miljö

Nu kommer jag över på det som är mitt specialintresse och som jag själv tycker har stor relevans för specialpedagogiken. Ett av huvudresultaten från min egen forskning visade på betydelsen av arv-miljösamspelet. Vi fann att samma påverkan får olika effekt på olika individer. Det är inte så att bara för att man utsätts för samma påverkan eller vistas i samma miljö, så upplever man denna på samma sätt eller den får samma effekt, oberoende av vem man är. Det kan tyckas vara en självklarhet men negligeras ofta. Olika påverkan kan också få samma effekt på olika individer. Konsekvensen blir att man kanske måste utsätta människor för olika påverkan om man vill att de ska bli mer lika. Ibland är målsättningen att minska variationen, ibland att öka den. I samspelsproblematiken innefattas också att individer skapar sig olika miljöer utifrån sina anlag, förutsättningar och erfarenheter. Detta sker om miljön erbjuder sådana möjligheter. Med större valfrihet ökar inflytandet av individfaktorer och omvänt med ökad styrning/strukturering av miljön så minskar detta inflytande.

I en studie av utbildnings- och yrkesval i olika generationer fann vi exempelvis betydande könsskillnader vad gällde arvsinflytandet på sådana val. Vi kunde jämföra ett tvillingmaterial som samlats in vid Karolinska Institutet och var över 60 år och ett annat material som vi själva följt från skoltiden och upp till 35-årsåldern. I den äldre gruppen hade genetiska faktorer ett mycket större inflytande för män än för kvinnor på deras utbildnings- och yrkesval. I den yngre gruppen, däremot, var detta inflytande ungefär lika stort för män och kvinnor. Detta var i enlighet med vår hypotes att valfriheten ökar för kvinnorna i den yngre kohorten och därmed blir också arvsinflytandet större. När samhället erbjuder kvinnor större möjligheter att själva välja yrke och utbildning slår också de individuella olikheterna igenom och styr detta val. Detta kan man säga är ett bra exempel på samspel mellan individ- och omgivningsfaktorer på samhällsnivå.

Resultaten från olika tvillingstudier ledde till utvecklandet av en pedagogisk samspelsmodell, som har använts inom många olika områden och i vilken styrnings- och stimulansfaktorer i miljön är avgörande för hur stort genomslag individfaktorer får på utfallet.

Figur 2. Den pedagogiska samspelsmodellen.

På horisontalaxeln finns de individuella förutsättningarna, exempelvis arvsanlag, kön eller mognad, men också intressen och erfarenheter baserade på tidigare upplevelser. Dessa grundar sig i den hemmiljö man kommer ifrån, det område man lever i, de man umgås med, den etniska alternativt kulturella bakgrunden och de traditioner man för med sig. Allt detta, variationen i elevgruppen, samspelar med den påverkan man utsätts för i en pedagogisk situation.

På vertikalaxeln finns denna påverkan på olika nivåer skisserad. Lärare har exempelvis större eller mindre frihet att lägga upp sitt arbete som de vill beroende på i vilken omgivning de befinner sig. Det som är tillåtet på en skola behöver inte vara tillåtet på en annan. Olika skolor uppvisar olika traditioner och har olika rekryteringsunderlag. Modellen är generell och kan passa skolan men även exempelvis förskolan eller högskolan. Det jag inledde med att säga om lärarhögskolans olika institutioner och utbildningar kan man också kalla skol- eller institutionskoder.

I modellen ingår också det som kallas regionala olikheter. Med ökad decentralisering kommer regionala prioriteringar att få större inflytande på utbildningens utformning. Friheten och variationen blir därmed stor i fråga om exempelvis hur mycket resurser som satsas på elever med behov av särskilt stöd.

För att kunna jämföra samhällssystem och den styrning som dessa utövar på individer måste man antingen undersöka förhållanden i olika länder eller samma samhälle över tid. Den tidigare nämnda jämförelsen mellan män och kvinnor i olika generationer är ett exempel på detta. Hur olika samhällen ser på inlemmande eller avskiljande av elever som upplevs som avvikande i skolan är exempelvis en intressant fråga för specialpedagogiken att studera. I det amerikanska samhället används begreppet "least restrictive environment" och med det menar man att alla barn skall placeras i en omgivning som är så litet diskriminerande som möjligt. I Sverige använder man i stället uttrycket "en skola för alla" men vad som är intressant är förstas att undersöka vilken skillnaden blir både ur samhällelig och ur individuell synvinkel. Antagandet görs i modellen att en ökad omgivningsstyrning leder till att individfaktorer får mindre genomslag i utfallsvariationen.

En annan betydelsefull aspekt är den stimulans som inlärningsmiljön tillhandahåller. Stimulansbegreppet är kvalitativt och svärgripbart och kan naturligtvis vara många olika saker för olika individer. Det kan handla om innehåll, metod men kanske framför allt om psykosocial stimulans, att bli sedd och hörd och betraktad som en betydelsefull person. I modellen antas också att en mer stimulerande omgivning leder till mer optimal inläring och utveckling.

- I en fri och stimulerande inläringssituation fungerar läraren som handledare och ger feed-back på elevernas arbete. Detta betecknas som projektinläring. Ett exempel på detta skulle kunna vara handledning av examensarbeten.
- En mer styrd och stimulerande situation kallas auktoritär undervisning. I denna är det läraren som definierar målet och styr mot detta men låter eleverna ha inflytande på sitt eget lärande så att varje elev kan känna att hans/hennes deltagande är betydelsefullt.
- Den fria icke-stimulerande situationen innebär att eleverna är fria att styra sin egen inläring, men att de heller inte får återkoppling på sitt arbete. Detta leder ofta till att några starka gruppmedlemmar tar över ledarrollen och dominerar de övriga. Detta kan kallas en "låt-gå"-situation.

- Den styrda icke-stimulerande situationen, slutligen, innebär att läraren "vet bäst" och kontrollerar att alla gör som kan eller hon vill. Detta är den auktoritära undervisningssituationen.

Naturligtvis hamnar sällan undervisningssituationer entydigt i någon av dessa fyra kategorier utan tyngdpunkten varierar beroende på bland annat målsättning, innehåll, deltagare. Ofta kan den vara mer "styrd" i början och så småningom övergå till att mer bygga på deltagarnas egna initiativ. Erfarna lärare beskriver dock ofta sitt arbete som att det gäller att arrangera situationen så att inläring kan äga rum, att individuell frihet kräver struktur. Detta blir kanske särskilt tydligt för de elever som har speciella svårigheter, eftersom dessa i en fri situation inte kan ta för sig och utvecklas optimalt.

Samspelet mellan individ- och påverkansfaktorer (inlärnings- eller undervisningsprocessen) äger rum över tid och leder till ett utfall. Denna produkt är intressant att studera både i relation till utbildningsmål och individuella mål. Händer det något med deltagarna i en utbildning? Det kan handla om förändring av kunskaper, attityder och beteenden. Men det kan också vara hur väl skolan lyckas i betydelsen att just vara en skola för alla och andelen studieavbrott kan vara ett mått på detta. Utfallet kan således relateras både till individfaktorer och till omgivningsfaktorer och framför allt till samspelet mellan dessa. Ett mer långsiktigt utfall är förstås om utbildningen leder till att man kommer in på arbetsmarknaden och kan försörja sig på sitt arbete.

Jag skall ge ett konkret exempel på resultat från en nyligen publicerad avhandling, som jag tycker illustrerar en del av de antaganden som kan göras i modellen. Författare till avhandlingen är Bernt Gunnarsson och han skriver om det han kallar En annorlunda skolverklighet (Gunnarsson 1995). Den handlar om högstadieelever som går över från en traditionell skola till skoldaghem. Intresset fokuseras på hur de upplever denna övergång och hur deras beteende förändras. Dessa elever utsätts för olika påverkan i de båda skolformerna och detta leder till förändrade beteenden. En slutsats som Gunnarsson själv drar av resultaten är att skolan måste ge förutsättningar för etablerande och upprätthållande av yttre kontroll och inre frihet. Med detta menar han att lärare måste se sig som ansvariga för att skapa förutsättningar för lärandet, yttre kontroll, medan elever måste ansvara för sitt eget lärande, inre frihet. Gunnarsson betonar att detta är en betydelsefull del av skolverkligheten och att man måste sträva efter att uppnå detta även i den traditionella skolmiljön.

Ett annat intressant resultat i Gunnarssons avhandling var att han kunde urskilja två grupper av elever. Den ena gruppen betonade mer lärarens betydelse som professionell kunskapsförmedlare. Detta var viktigt för att få en utbildning och ett yrke för framtiden. Den andra gruppen betonade lärarens personliga sociala roll. Det var viktigt för dessa elever hur läraren var som människa och vilket engagemang han/hon visade eleverna. Jag tror att båda dessa mål, som man kanske kan kalla undervisnings- respektive omsorgsmål blir särskilt viktiga inom specialpedagogiken. De flyter ofta i varandra och det gäller att inte tappa bort något av dem. Flera studier visar också att undervisningsmålen tenderar att tonas ned för dessa elever. En bidragande orsak till detta är sannolikt att pedagoger har svårt att hävda sin profession gentemot andra yrkeskategorier såsom läkare, sjukgymnaster, arbetsterapeuter, logoped, med flera.

Mina visioner

Slutligen skulle jag vilja säga något om mina visioner för framtiden. Specialpedagogiken är, som väl framgått, ett mycket brett och tvärvetenskapligt kunskapsfält. Min uppfattning är att det är viktigt att bevara den bredden inom lärarhögskolan så att inte

någon inriktning tar över på den andras bekostnad. Det får inte bara bli handikappvetenskap respektive utbildningssociologi eller didaktik. Alla delar måste rymmas inom ämnets ram. Risken är kanske störst att man tappar det sociologiska perspektivet eftersom det psykologiska och individinriktade har varit så dominerande inom specialpedagogiken. En relativ syn på svårigheter som relaterade till samspelet mellan individförutsättningar och omgivningskrav gör det dock nödvändigt att förena dessa olika perspektiv.

En utveckling av det specialpedagogiska forsknings- och utvecklingsarbetet måste således bygga på en dialog både mellan olika discipliner och mellan olika inriktningar inom pedagogikämnet. Specialpedagogisk forskning har varit relativt sparsamt förekommande i Sverige och har bedrivits huvudsakligen inom pedagogikämnets ram. Viktigt är naturligtvis att skaffa externa medel för att kunna utveckla fältet. För närvarande har vi vid Lärarhögskolan ett programstödsprojekt under tre år finansierat av Socialvetenskapliga Forskningsrådet. Inom ramen för detta försöker vi utveckla både det tvärvetenskapliga och internationella samarbetet inom det specialpedagogiska kunskapsfältet. Institutionen för specialpedagogik har en forskningsgrupp med tre olika forskningstemata: (i) Utbildning och individuell utveckling, (ii) Specialpedagogik och samhälle och (iii) Specialpedagogik och funktionshinder.

Inom alla temata försöker vi integrera forskning och utbildning. Detta problem har man alltid brottats med i yrkesutbildningar och man kan använda två olika strategier. Den ena är ett deduktivt angreppssätt, som innebär att de studerande får utgå från teoretiska modeller och abstraktioner och applicera dessa på sin egen konkreta verklighet. Vi har gjort detta i några kurser och det har fallit ganska väl ut. Först har de studerande tyckt att vi styrt dem för hårt, eftersom de ej haft möjlighet att välja vilken teori eller modell de vill använda. Efter ett initialt motstånd har dock de flesta tyckt att det varit utvecklande, då ett nytt angreppssätt givit dem möjlighet att se sin egen verklighet med nya ögon. När vi hade haft en av dessa kurser var det en studerande som hejdade mig i korridoren och andlöst sade:

Vi har ju använt din pedagogiska samspelsmodell på kursen och i morse när jag satt och pratade med min man vid frukostbordet så upptäckte jag att den var användbar även i den situationen. Han arbetar på ett bokförlag och berättade om hur han skulle marknadsföra nya böcker i en studiecirkelverksamhet. Jag har aldrig tidigare kunnat komma med synpunkter på hans arbete men nu kunde jag placera in resonemanget i modellen. Jag frågade om deltagarnas behov och förutsättningar, vilken målsättning man hade med verksamheten och hur man tänkt sig uppnå denna. Det blev en lång och intressant diskussion och plötsligt kunde både han och jag få ett nytt perspektiv på hans arbete.

Det är bara ett exempel på hur ett teoretiskt angreppssätt kan ge nya infallsvinklar på något man sysslat med länge.

Den andra strategin att förena teori och praktik är att utgå från det konkreta, dokumentera sin egen verklighet och sedan reflektera över denna. Detta är ett induktivt angreppssätt, som förutsätter att man går från det konkreta över till det abstrakta och teoretiska. De studerande som kommer till en påbyggnadsutbildning har ofta lång lärarerfarenhet bakom sig. Det de behöver hjälp med är att beskriva dessa erfarenheter och kunna se det generella i sina egna upplevelser.

Jag har för närvarande två exempel på detta, som skulle passa bra att publicera i en rapportserie med mer praktisk inriktning. Det ena kommer från en av våra mest erfarna lärarutbildare vid institutionen. Han har under ett år dokumenterat arbetet i en vanlig

grundskoleklass. Han har gjort detta i form av bandupptagningar, där han fört ett resonemang med en handledare om det som skedde i klassen. Det är en mycket spännande och konkret beskrivning av vad som hände och hur han själv agerade som lärare för att bryta destruktiva mönster och skapa utrymme för alla elever att kunna utvecklas efter sina förutsättningar. Klassen förändrades i riktning mot större sammanhållning och mer självständigt kunskapsinhämtande. De reflektioner som läraren gör om varför detta skedde och vilken roll han själv spelade i denna förändring kan sägas utgöra den teoretiska förankringen av materialet (Österberg 1996).

Det andra exemplet är från en av mina doktorander, som arbetat som specialpedagog i en klass på lågstadiet. Hon har använt sig av stimulerande material hämtat från Giovanni Rodari (1988) och därigenom fått barnen att fantisera och dokumentera dessa fantasier i teckningar, berättelser och videoinspelningar. Hon reflekterar därefter över materialet, metodens effekter och sin egen roll som stimulansgivare. Sådana konkreta beskrivningar och reflektioner över en pedagogisk verklighet tror jag kan tjäna som en brygga över till att integrera teori och praktik.

Slutligen vill jag gärna framhålla att jag inte tycker specialpedagogiken skall vara förbehållen experter, som genomgått en påbyggnadsutbildning. Jag tror det är viktigt att specialpedagogisk kunskap på ett tydligare sätt kommer in i all grundläggande lärarutbildning. Därigenom skulle man kanske kunna undvika att skolan i vissa fall skapar svårigheter för elever som sedan måste tas om hand av särskilt utbildade pedagoger. Olika studier på senare tid visar också att skolledares agerande har stor betydelse för utformningen av den specialpedagogiska verksamheten i skolan. (Persson 1995, Ström 1995) En slutsats man kan dra av detta är att mer specialpedagogisk kunskap bör komma in i skolledarutbildningen.

För att sammanfatta mina visioner för framtiden så innehåller dessa fyra aspekter:

- Att bevara och utveckla specialpedagogikens bredd och tvärvetenskapliga karaktär
- Att utveckla det specialpedagogiska forsknings- och utvecklingsarbetet
- Att integrera forskning och utbildning inom det specialpedagogiska kunskapsfältet
- Att föra in mer specialpedagogisk kunskap i grundläggande lärarutbildning och i skolledarutbildning.

Dessa visioner kräver mycket arbete inte bara av mig utan också av alla mina medarbetare och dessa är i allra högsta grad en förutsättning för att dessa visioner skall kunna förverkligas.

Not

Giovanni Rodari var en av inspiratörerna till den pedagogiska rörelse, som utvecklades i Reggio Emilia. Denna bygger på tillit till barnets egna resurser och stimulans av dess kreativitet och skapande förmåga.

Litteraturförteckning

Allodi, M. 1995: Historiereproduktion – dokumentation av ett pedagogiskt arbete. (Arbetsrapport) Stockholm: Lärarhögskolan i Stockholm, Institutionen för specialpedagogik.

- Fishbein, S., Kylén, G., Alba, G., Frank, K. & Kylén, A. 1996: En modell för helhetssyn. Del IV: En samspelemodell utifrån pedagogiskt perspektiv. Ett undervisningsmaterial för lärarutbildningen. Stockholm: Lärarhögskolan i Stockholm, Institutionen för specialpedagogik.
- Gunnarsson, B. 1995: En annorlunda skolverklighet. Elevers upplevelser av traditionell och alternativ skolmiljö. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Hartman, S. 1995: Lärares kunskap. Traditioner och idéer i svensk undervisningshistoria. (Skapande Vetande, nr 28) Linköping: Linköpings universitet.
- Hedqvist, H. 1995: "Man kan inte undgå konflikter". Svenska Dagbladet, 95.10.01.
- Kylén, G. 1992: En helhetssyn på skolan. I S. Fischbein & P. Björklid (red): Individens samspel med miljön. Stockholm: HLS Förlag.
- Lindberg, L. & Berge, B-M. 1988: Pedagogik som vetenskap – vetenskap som pedagogik. Lund: Studentlitteratur.
- Persson, B. 1995: Specialpedagogiskt arbete i grundskolan. En studie av förutsättningar, genomförande och verksamhetsinriktning. (Specialpedagogiska rapporter nr 4) Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för specialpedagogik.
- Rodari, G. 1988: Fantasins grammatik. Göteborg: Korpen.
- Ström, K. 1995: Lärare, försvarsadvokat, lindansare, eller ... Speciallärares syn på sin verksamhet och roll på högstadiet. (Licentiatavhandling) Vasa: Åbo akademi/Österbottens högskola, Institutionen för specialpedagogik.
- Österberg, O. 1996: Samtal om livet i en klass. (Arbetsrapport) Stockholm: Lärarhögskolan i Stockholm, Institutionen för specialpedagogik.